

MALİYE TARİHİNDEN HALK EDEBİYATINA YANSIYAN VERGİ SORUNLARI

Doç.Dr. Selçuk İPEK*

Özet

Toplumumuzda ne zaman maliye ve maliyecilerle ilgili bir konu açılrsa, korku, tedirginlik ve endişe dolu söylemler ve mimiklerle karşılaşmaktadır. Elbette bunlar tarihsel süreçten kaynaklanan bir takım yansımalarından kaynaklanmaktadır. Toplum zihninde neden böyle bir algı oluştuğunu anlayabilmek için konuyu maliye tarihi ve daha özelden vergi tarihi açısından da incelemek gerekmektedir. Ancak, toplumların tarihsel gelişimi üzerine çoğu zaman resmi tarih-gerçek tarih tartışmaları damgasını vurmaktadır. Bazı yazarlar, resmi tarihin, sorunlara ve olaylara halkın gözüyle bakılmadan yazıldığını, yönetime yakın olanların yönetimlerin istediği şekilde olayları yansıttığını belirtmektedirler. Bazı yazarlar da halkın gerçek tarihinin yazılabilmesi için halka başvurulması gerektiğini belirtmektedirler. Halkın sözcülüğüne başvurulmadan tarihteki toplumsal olay ve sorunların gerçek boyutlarını kavramak zordur.

Tarihsel olayların gerçek boyutuna ulaşabilmenin en güzel yollarından biri; halkın gözü, kulağı ve dili olan türkülerde, şiirlerde ağıtlarda ve destanlarda anlatılan hikayelere kulak vermektir. Türk halk edebiyatında da maliye tarihine ve vergilere ilişkin çok önemli bilgiler yer almaktadır. Bu çalışmada bu husus daha çok halk edebiyatının önemli unsurları olan türkü ve şiirler bağlamında ele alınmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Maliye tarihi, vergi, halk edebiyatı, türkü, şiir.

Abstract

Whenever public finance and financier are mentioned in our society, expressions and gestures with full of fear, anxiety and worry are revealed. Of course, these are caused by a number of reflections stemming from historical process. In order to understand why such a perception formed in the mind of the society, the issue should be examined in the context of fiscal history, in particular tax history. However, most of the the time, the official history- real history debates mark on the historical development of societies. Some authors emphasize that the official history reflects issues, written by those close to the management, in favor of management regardless of the perceptions of public on issues and events. Some authors also state

* Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Biga İİBF, Maliye Bölümü

that the public should be consulted to write the true history of public. It is difficult to grasp the real dimension of the issues and events in history without consulting to public.

One of the best ways to reach the actual size of historical events is to pay attention to the tales mentioned in folk songs, poetries, elegiacs and epics, the eye, ear, and language of public. The Turkish folk literature also includes important information on fiscal history and taxes. In this study, this issue is examined mainly in terms of folk songs and poems, important elements of folk literature.

Keywords: Fiscal history, tax, folk literature, folk song, poem.

Giriş

Vergi sorunları, ve halk edebiyatını bir arada düşünmek ilk başta anlamsız gelebilir. Ancak halkın gerçek tarihinin öğrenilmesi için yararlanılabilecek en önemli kaynaklardan biri olarak gösterilebilecek halk türküleri, şiirler, fıkralar, destanlar, ağıtlar gibi halk edebiyatı unsurları, içinde aşk, ölüm, doğa gibi konuları barındırmakla birlikte, vergi gibi sosyal, ekonomik ve siyasal konulara da yer vermektedir.

Örneğin, Bedri Rahmi Eyüboğlu türküler için şunları söylemektedir:

**“Memleket ahvalini onlardan sor
Kitaplarda değil, türkülerde ara Yemen’i
Öleni, kalanı gidip gelmeyi
Ben türkülerden aldım haberi”**

Ayrıca aşağıdaki şu anonim dördlük Osmanlı toplum yapısını çarpıcı bir biçimde yansıtmaktadır.

**Şalvarı şaltak Osmanlı
Eğeri kaltak Osmanlı
Ekende yok biçende yok
Yiyende ortak Osmanlı .**

Bu açıdan Osmanlı tarihi açısından günümüze aktarılanların doğruluğu konusunda yaşanan tartışmalarda önem arz eden birkaç noktayı belirtmek gerekmektedir . İlk sorun tarihsel açıdan vaka-yazarlarının aktardıkları bilgilerin doğruluğu hususudur. Vaka-yazarlarının aktardıkları bilgilerde tarafsız bir tarihçiliğin izlerine rastlamak zordur. Kaldı ki onlar da tarafsız bir tarihçilik değil, Âli Osman’ın Şanını dile getirdiklerini

belirtmektedirler. İkinci bir husus, Osmanlı'da kanunname, tahrir defterleri, mühimme defteri gibi belgeler çoğu kez mukaddimelerle ve devlet adamlarının yorumlarıyla sunulmuştur. Bu yorumlarda belgelerin ortaya koyduğu somut bilgilerle çelişen unsurlar vardır. Bu durumda araştırma yapan tarihçiler de çoğu kez farkına varmadan Osmanlı ideolojisini bilgi olarak aktarmışlardır.

Pamuk(2003) da Osmanlı tarihinin devletçi bakış açısıyla yazıldığını ve yorumlandığını belirtmektedir. Çünkü belgeler neredeyse devlet için çalışanlar tarafından hazırlanmış, buna karşılık toplumu oluşturan kesim geriye belge olacak bir şey bırakmamıştır. Böylece devlet ve toplum özdeşleştirilmiş ve aralarındaki farklar yeterince vurgulanmamıştır. Ayrıca Osmanlı tarihinin devlet katında yazılması toplumun çelişkisiz, kaynaşmış bir bütün olarak gösterilmesine neden olmuş, üretimi gerçekleştirenlerin tarihine yeterli ilgi gösterilmemiştir.

Aynı sorunun maliye ve vergi tarihine ilişkin olarak yapılan araştırmalarda da geçerli olduğunu söylemek mümkündür. Ancak tarih sadece araştırmacıların resmi belgelere dayanarak aktardıkları veya vaka-yazarlarının aktardıklarından ibaret olmamalıdır. Özellikle konumuz gereği vergi tarihinin gelişiminde vergilemenin taraflarından biri olan halkın da sözcülüğüne başvurmak gerekmektedir. Bu da onun türkülerine, destanlarına, şiirlerine başvurulması demektir.

Çalışmamızda ilk olarak maliye tarihi ve halk edebiyatı ilişkisi ele alınacak, daha sonra Osmanlı vergi sisteminden halk edebiyatına yansıyan vergi sorunlarından bahsedilecektir. Son olarak da halk edebiyatı unsurlarından türkü ve şiirlerde yer alan vergisel hususlara yer verilecektir.

1. Maliye Tarihi Açısından Halk Edebiyatı

Halk edebiyatı halkın ruhundan doğan, halkın ruhunda yaşayan, halkın değerlerini konu alan bir çalışma alanıdır. Dolayısıyla halkın yaşayış, inanış, duygu ve kültürel karakterinin yansımasıdır. Divan edebiyatı yüksek zümreye hitap etmesine rağmen, halk edebiyatı geniş halk kitlelerinin sevinçlerini, özlemlerini, acılarını, sorunlarını dile getirmektedir (Güleç, 2011, s. 1).

Bizde iki türlü halk edebiyatı vardır. Biri halkın ortaklaşa yarattığı edebiyat, asıl halk edebiyatı(sahipleri belli değil), biri de belli halk şairlerinin dile, tele getirdiği bir edebiyat ki buna da alışılmış ağızla halk edebiyatı denilmektedir. Birincisinde halk hikayeleri, halk masalları, halk

efsaneleri, halk fıkraları, bilmece, atasözü, türküler vardır. İkincisinde halk şairlerinin, aşıkların edebiyatı vardır (Güney, 1971, s. 249).

Çoğu kez halk edebiyatı ve halk bilimi aynı anlamda kullanılmaktadır. Bu genel olarak doğrudur. Çünkü her ikisinin kapsadığı ürünlerin, konuların tümünü kesin çizgilerle ayırmak ve sınıflandırmak pek sağlıklı olmaz. Yine de tanımlamak gerekirse; halk edebiyatı, toplumun ortak duygu ve düşünceleri ile yoğrulmuş efsane, destan, aşık tarzı ürünleri hikaye, masal, fıkra, bilmece, atasözü, türkü, ağıt, mani, ninni gibi kişisel ve anonim yapıdaki geleneksel sözlü halk anlatılarını kendine özgü yöntem ve metotlarla derleyen, sınıflandıran, inceleyen, yorumlayan ve sonuçlar çıkaran bir bilim dalıdır. Halk bilimi ise, toplumun gelenek, görenek ve inanışlarıyla töresel ve törensel davranış ve yaşam biçimlerini oluşturan geleneksel değerlerle, halk kültürünün bütün konu ve kaynaklarını araştıran bir bilim dalıdır (Aslan, 2010, s. 10).

Halk biliminin ürünleri; halk edebiyatı (destan, halk hikayeleri, masallar, halk fıkraları, deyimler, atasözü, türkü, mani, bilmece, tekerleme, şiir, çocuk türküleri, alkış, kargış ve küfür, halk seyirlik oyunları), adet ve töreler, inanışlar, örf ve adetler, halk bilgisi olarak sıralanabilir. Bu açıdan bakıldığında, halk edebiyatı ile halk bilimi ilişkisi anonim halk edebiyatı ürünlerinde görülmektedir. Halk edebiyatı ürünleri aynı zamanda halk biliminin inceleme alanına girmektedir (Güleç, 2011, ss. 560-561).

Halk edebiyatının en önemli unsurlarından biri türkülerdir. Türküler toplumun yaşama biçimini yansıtır. Halk edebiyatıyla halk müziği en çok türkülerde biraraya gelir. Çünkü insanlar sevdasını, sevgisini, üzüntüsünü, sorunlarını kısaca hayatının büyük bir bölümünü türkülerin diliyle anlatmıştır (Artun, 2004, s. 131).

Başgöz'e (2008, s.15) göre Türkiye'nin sözlü geleneğinde, bir ezgi ile söylenen halk şiirlerinin her çeşidi için yaygın olarak kullanılan ad "halk türküsü"dür. Buradaki halk şiiri ifadesi hem anonim şiir hem de âşıkların şiiri anlamındadır. Âşıkların şiirleri de bir ezgiyle söylendiği için, yaratıcıları anonim olmadığı halde onlara da türkü denilmektedir (Başgöz, 2008, s. 15). Köroğlu, Karacaoğlu, Dadaloğlu, Dertli, Ruhsati, Emrah ve Seyrani bu âşıklarımızdan bazılarıdır. O halde türküler temelde iki kaynaktan beslenmektedir. Bunlardan birincisi Türk halk edebiyatı ve aşık edebiyatıdır. İkincisi ise anonim türkülerdir. Anonim türkülerinde başlangıçta mutlaka bir söyleyicisi vardır. Ancak aradan uzun süre geçmesi nedeniyle bunlar unutulmuştur.

Toplum yaşamına ilişkin bilgi edinirken mutlak anlamda resmi belgelere bağlı kalmak yanlış sonuçlara ulaşmaya neden olabilir. Daha önce de belirttiğimiz gibi olaylara sadece devletin veya yönetici sınıfın gözüyle değil halkın gözüyle de bakmak gerekmektedir. İşte bu açıdan türküler toplum yaşamının günlük işleyişi açısından bir nevi bir anlatım mekanizması kabul edilmelidir. Türküler toplumda bazen tiyatronun, kitabın, gazetenin ve bazen de ahlakın yerini almıştır. Bu nedenle türkülerin hemen hemen hepsinde sosyal, siyasal ve ekonomik bir boyut vardır. Ekonomik sorunların, sosyal ve siyasal olayların toprak düzeninden kaynaklanan sorunların türkülerde ağıt, taşlama, ninni ve hikayeler şeklinde ortaya çıktığı görülmektedir.

Toplumsal yaşamda türkülerin önemli işlevleri olduğunu söyleyebiliriz. Türkü, modern iletişim araçlarını yokluğunda mektup, telgraf, elektronik posta gibi bir iletişim aracı olmuştur. Türkü, değerler taşıyıcısıdır. Kişisel ve sosyal değerlerimiz türküler aracılığıyla, insandan insana, kuşaktan kuşağa aktarılır. Bu değerlere açık veya dolaylı destek verir veya karşı çıkar. Türküleme yansıyan değerler mutlaka kurulu düzene destek veren değerler değildir. Örneğin sultana, padişaha, hükümete destek veren türkü metnine rastlamak çok zordur. Ancak padişaha sitem eden ve onu uyaran türkülerde rastlamak mümkündür. “Hiç mi merhamet yok Sultan Aziz’de”, “Sultan Reşat vermez bize tezkere, bizi kandırı” veya “Padişahım haberin olsun Urum elleri satıldı” diyen türkülerde bunu açıkça görmek mümkündür (Başgöz, 2008, ss. 144-146).

Osmanlı tarihine ilişkin resmi kayıtlarda çoğu kez bulunamayan bireysel ve toplumsal halk hareketlerine ilişkin bilgileri türkülerde yakalamak mümkündür. Bu türkülerin bir başka önemli yanı daha vardır. Bilindiği gibi Osmanlı tarihi, resmi yazıcıların elinden çıkan ve sarayın görüşünü yansıtmakla görevli olanlar tarafından yazılmıştır. Diğer resmi yazışmalar da (Mühimme Defterleri, Şer’iye Sicilleri) hemen hemen aynı doğrultudadır. Şer’iye Sicillerinin önemi daha çok olayı canlı olarak yakalamasındadır. Bu bakımdan bu kayıtlar birçok konuda bilgi vermektedirler. Ancak söz konusu kaynakların tamamı taraflardan birinin yani yönetenlerin sözcülüğünü yapmaktadır. Öte yandan halkın sözcülüğünü yapanlarsa, kaynağını halktan ve halkın temsilcilerinden alan türkülerdir. Bunun için de türkülerde resmi yargılamanın yerini halk yargılaması almaktadır (Bayrak, 1996, ss. 127-128).

Yöneten–yönetilen ilişkisindeki çatışmaları konu alan türkülerde konumuzla ilgili özellikler şu şekilde sıralanabilir (Bayrak, 1996, ss. 128-131): Bu türkülerde slogan haykıran bir eda yoktur. Başkaldırma ve yiğitlik

ile hüzün sürekli iç içedir. Bireysel ve toplumsal başkaldırıcuların başından geçenleri anlatan manzum ürünler olarak da nitelendirilebilirler. Genellikle kapitalizm öncesi üretim ilişkilerinde ortaya çıkar ve kırsal kesimle ilgilidir. Olay kahramanı hemen bütünüyle olumlu yönleriyle doğruluk, dürüstlük, açıklık, mertlik ve yiğitlik yönleriyle verilir. Çeşitli toplumsal ve tarihsel olaylar bu türkülerin temel öge ve temalarından biridir. Türkü kahramanının yaşadığı dönemin zulüm, baskı ve haksızlıklarına duyduğu kin, nefret ve başkaldırı hemen her türküde açık ya da kapalı bir şekilde kendini gösterir. Türkü kahramanı adaletin, doğruluğun, eşitliğin simgesi olarak görünür.

Türkülerin en önemli unsurlarından biri de aşıklardır. Aşık kelimesinin genel anlamı yanında dilimizde özel bir anlamı bulunmaktadır. Bu kelime yerine daha önceleri saz şairi, halk şairi gibi ifadeler kullanılsa da son yıllarda halk ozanı sözü kullanılmaktadır. Aşık, Türk halk edebiyatında yaklaşık 16. yüzyılın başlarından bu yana beliren bir sanatçı tipidir. Aşık şiir yazmaz, söyler. O'nda şiir müzikten ayrılmaz (Boratav, 2000, ss. 20-21). *“Âşıklar yüzyıllar boyu halkın his ve duygularını, kendi yaratıcı güç ve yetenekleri oranında dile getirmişlerdir. Bu özellikleriyle de halkın toplumsal, kültürel ve sosyal yaşamında önemli roller üstlenmişlerdir. İnsan psikolojisi gereği âşıklar da toplumdaki, yönetimden beklediklerini göremeyince karşılaştıkları aksaklıkları düzensizlikleri ve adaletsizlikleri kıyasıya yermişler, olumsuzluklara tepkiler göstermişlerdir. Âşıkların türkü ve şiirleri incelendiğinde başkaldırı ve yergi şiirlerini oluşturan olgu genellikle ekonomik bozulmaya, sarayın ve taşra yönetiminin çeşitli adlarla aldığı vergi, rüşvet ve yapılan talanlara dayanmaktadır.*

Osmanlı döneminde âşıkların dizelerinde yansıttıkları tepkiler bir nevi başkaldırı olarak nitelendirilirse de bu başkaldırı isyan boyutuna varmayan; genel olarak çekinmeden gözler önüne serilen; dozu kimi zaman yüksek tutulmuş eleştiriler niteliğindedir.

Halk edebiyatının önemli unsurlarından biri de şiirlerdir. Halk şiiri, halk şairinin sanat mahsullerini yazı yoluyla değil, ağızdan ağıza, sözlü gelenek yoluyla yaymasıyla oluşmuştur. Halk şairleri şiirlerini yazmazlar, çalıp, çağırıp söylerlerdi. Böylece bu şairler en eski çağların şiir geleneğini devam ettirmişlerdir (Boratav, 2000, s. 20).

Halk şiiri değişik konuları içermekle birlikte (Boratav, 2000, s. 21), 18. yüzyılda toplum sorunlarına eğilir hale gelmiş, 19. yüzyılda en verimli, en olgun çağını yaşamış ve gerçekçi boyutunu tam anlamıyla bu yüzyılda kazanmıştır. Bireysel ve toplumsal alanlarda geçmiş yüzyılların tüm olanaklarından yararlanan ozanlar, ortaya sağlam şiirler koymuşlardır

(Zelyut, 1989). 19. yüzyılda halk şiirinin iç çelişkilerin artması ve düşünce akımlarının yaygınlaşmasıyla halk şiiri daha protest bir hal almıştır. Bu dönemde halk ozanlarının önekilere göre çok daha politize oldukları söylenebilir. Dönemlerin tüm kötülüklerini ve yolsuzluklarını bu dönem ozanlarının şiirlerinde rahatlıkla bulabiliriz. Bu açıdan bu dönemin sözcüsünün Seyrani olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır (Bayrak, 1996, s. 73). Seyrani, Tanzimat sonrasında huzursuzluklara, yozlaşmaya ve batı taklitçiliğine karşı millî ve dînî değerlerine bağlı halkın gösterdiği tepkini bir sözcüsü durumundadır. O, gördüğü kötülükler ve haksızlıklar karşısında susmamış, bu yolda hayatını hiçe saymıştır (Yüksel, 1987, s. 16).

Halk edebiyatı şiirlerinde; aşk, doğa, din, yiğitlik ve toplumsal sorunlar gibi temalar işlenmiştir. Aşıklar şiirlerinde çok çeşitli bireysel ve toplumsal sorunları dile getirmişlerdir. Konular başkaldırı, isyan, felsefi düzlemde karşı çıkış, bazı olumsuz durumların ve kişilerin eleştirisi, doğa güçlerinden yakınma gibi şekillerde karşımıza çıkmaktadır. Halk şiirinde her türlü duygu düşünce, dilek, iş ve eylemlerin dile getirildiği görülmektedir (Artun, 2004, s. 107).

Halk şiirinde toplumun büyük yeri vardır. Rahatlıkla eleştirilir, öğüt verilir, kınanır, yerilir, hayran, kul köle olunur, can feda edilir. Şiir-öğüt-tenkit üçlüsü bu şiirin töresidir. İlgisiz hükümete rahatlıkla haykırılır, zalimlere, haksızlara çekinmede karşı çıkılır, ahlak dışı hareket edenler çok ağır bir dille yerilir. Halk şairi halkın gözü, kulağı, kalbi ve dilidir. Halkın derdi, dileği sevgisi ve nefreti aşğın dilinde ve telinde şekillenir.

Dadaloğlu'nun,

**“Belimizde kılıncımız kirmani
Taşı deler mızrağımın temreni
Hakkımızda devlet vermiş fermanı
Ferman padişahın, dağlar bizimdir”**

dörtlüğü bunu açıkça göstermektedir (Özbek, 1975, s. 41).

2. Halk Edebiyatında Yer Alan Vergi Sorunları

Osmanlı vergi sistemi ve sorunları denilince belki de üzerinde çok tartışılacak ve ciltlerce kitap yazılabilecek bir konu ortaya atılmış demektir. Ancak bu çalışmada konumuzla sınırlı kalmak amacıyla Osmanlı vergi sisteminin sadece halk edebiyatında(özellikle türküler ve şiirlerde) karşımıza çıkan sorunlarına değinilecektir.

Halk edebiyatında vergilemeye ilişkin olarak en çok ağır vergi yükü ve keyfi vergileme, vergi tahsildarları ve mültezimler ve tımar sisteminden kaynaklanan sorunlardan bahsedilmektedir. Bu sorunların temelinde de toprak düzeni ve bu düzenden kaynaklanan egemen güçler sorunu vardır. Bu nedenle bu kısımda bu hususlara ilişkin sorunlardan bahsedilecektir.

2.1. Toprak Düzeni ve Egemen Güçler Sorunu

Osmanlı İmparatorluğu'nda üretimim esas itibariyle tarıma dayalı olması, toprak düzenini önemli kılmaktadır. Tımar sistemi, Osmanlı'da en yaygın toprak düzenini, tarımsal artığa el koymanın en yaygın biçimini oluşturmuştur. Tımar sistemi çerçevesinde reayanın ürettiği artığa devletin vergi yoluyla el koyması Osmanlı'daki en yaygın üretim ilişkisini oluşturmaktaydı (Divitçioğlu, 1967).

Üretim sistemi içerisinde Osmanlı düzeninde bütün değerlerin yaratıcısı köylülerdi. Dolayısıyla, yarattıkları değerlerin bir bölümüne öteki zümreler ve saray sahip çıkmaktaydı. Başlangıçta özel mülkiyetin çok sınırlı olduğu sosyal yapıda klasik anlamdaki sınıfsal sömürünün, Avrupa ölçülerine vurulamayacak kadar önemsiz olduğu söylenebilir. Ancak, özel mülkiyetin ve onun sonucunda derebeyliğin yaygınlaşması, Osmanlı ülkesinde de köylülerin batı derebeyliklerini hatırlatan ölçülerle sömürülmesine yol açmıştır (Cem, 2002, s. 200).

“16.yüzyılın sonlarından itibaren tımar sistemindeki bozulmaya paralel olarak, devlet boş tımarları iltizama vermek gibi bir çözüme yöneldiğinde mahalli eşraf bunları ele geçirmekte başkalarına oranla daha şanslı olmuşlardır. Çıkarlarıyla ve önemli teminatlarla, bulunduğu yerde kökleşmiş olması eşrafa devletin gözünde kapıkullarından ve hepsi de geçici diğer devlet memurlarından daha emin bir yer kazandırmıştır. Hatta eyalet yöneticileri bile iltizamla ellerinde topladıkları büyük toprakları duruma daha derinliğine vakıf, dolayısıyla reayayı son damlasına kadar sağmakta daha usta olan mahalli mültezimlere geçirmeyi tercih etmişlerdir. Ayrıca ikide bir yer değiştiren yöneticiler, yeni geldikleri bir yerde kendilerine ranttan önemli bir pay verebilecek tecrübeli kişilerin bulunmasından hoşnut kalmaktadırlar. Böylece büyük memurlar bugün var yarın yokken mahalli mültezimler hep yerlerinde kalmışlar ve ağır ağır ama emin bir biçimde toprağa kök salmışlardır” (Yerasimos, 2000, s. 479). Ayrıca bu yerel güçler merkezi bürokrasiyi atlatarak köylülerden çekilen artığa el koymanın yolunu da bulduklarında, bağımsız bir iktisadi güç elde ederek merkezi yönetim karşısında bir tehdit unsuru haline gelmiştir.

Malikane sisteminin gelişmesiyle birlikte miri topraklar ve üzerindeki köylü mukataa sahibine fiilen bağımlı hale gelmiştir. Halbuki daha önce mukataa sahibi köylü idi. Köylü, kanunla saptanmış vergi ve resimler tumar veya has sahibine öderdi, başka bir şey ödemek zorunda değildi. Yeni durumda toprağın tasarruf hakkını devletle reaya arasına girmiş olan zengin ve nüfuzlu bir ağalar zümresi elde etmiş olup köylü devlete ait vergilerden başka bu ağalara da ayrıca bir rant ödemektedir. Mukataa sahipleri çoğunlukla askeri sınıftan iken, bu süreçte mukataa topraklarını ele geçiren ağalar, zamanla mahalli vergilerin toplanması, asker yazılması ve mahalli asayişin sağlanması gibi idari görevleri de yüklenerek ayanlar devrini açmışlardır (İnalçık, 2009, ss. 331-332).

17. yüzyılın başlarında Osmanlı toplumu, artık gittikçe güçlenen bey ve ağaların egemenliğine girmiş, köylü çağımıza dek sürecek yalnızlığa ve yoksulluğuna terk edilmiştir. Bu yüzyılda Anadolu köylüsü iki çıkmaz arasında sıkışıp kalmıştır; ya ırgatlaşmaya, sömürüye, soyguna rıza gösterip yeni düzene, yarı köleliğe ayak uyduracak, ya da köyünü terk edip kimsenin ulaşamayacağı uzak köşelere, sarp yerlere kaçmıştır. Toprak mülkiyetinin değişmesinden ötürü ekonomik ve sosyal yapının uğradığı çöküntü Celali İsyanları'ndan başlayarak izlenebilir. Bu isyanlar, düzen değişiminin bir sonucu ve hızlandırıcı etkenidir. Yarattıkları karmaşıklık beylerin ve ağaların türemesini kolaylaştırmış, uzunca bir süre, toprak, kapanın elinde kalmıştır. İltizamın yaygınlaştığı ve toprak mülkiyetinin özelleştiği oranda, devlet ekonominin iplerini elinden kaçırmıştır. Bir zamanların o çok korkulan başıboş ekonomik güçleri artık egemen duruma gelmişlerdir. Celali isyanının “büyük kaçgunluk” döneminden sonra, tarım kesiminden alınan vergilerde önemli bir düşme olmuştur. Köylerin boşalması, halkın yeni ve sapa yerleşme merkezleri araması gibi nedenler bir yandan üretimi, öte yandan vergileri azaltmış; devlet iltizam usulünde ek gelir beklerken, eski gelirlerin düşmesiyle de karşılaşmıştı (Cem, 2002).

Osmanlı'da belli bölgelerin vergi gelirleri yerel yöneticilere ve özellikle ayanlara bırakılırken zulüm ve yolsuzlukların önlenileceği düşünülmüştür. Fakat sonuç istenilen gibi olmamış, ayanların idari ve diğer bilgilerden yoksun olmaları bu kurumun en kötü idari gelenekler üzerine kurulmasına yol açmıştır. Bazı ayanlar elde ettikleri görevleri sayesinde servetlerini artırma yolunu seçmişler ve yasak olmasına rağmen halkın zahirelerini zorla toplayarak yabancılara satmışlardır (Özkaya, 2008).

“18. ve 19. yüzyıl yöneticileri gibi, ayanların da halkla ilişkileri genellikle iyi değildi. Ayanlar, çıkarları için vergi dağıtım ve toplanmasında yolsuzluk yapıyorlar, diğer yönetici ve görevlilerle birlikte halk yararına

olmayan işlere karışıyorlardı. Ayanların merkezi yönetim karşısında zenginleşmesi ve güçlenmesinin bir başka nedeni de devletin doğrudan topladığı vergiler olmuştur. Devlet bu vergileri toplayabilmek için merkezden tahsildar gönderiyordu. Ancak bu kişilerin hem güvenlik hem de ekonomik donanımı yoktu. Bu nedenle tahsildarlar belli bir bölgeye ulaştıklarında görevlerini yapamıyorlardı. Kaldı ki yerel güç odakları (eşraf, hanedan, derebeyi, ayanlar, mütegalibe¹ gibi) da halkı vergi ödememeleri yönünde kışkırtıyorlardı. Dirlik sahipleri ve merkezi yöneticiler gerekli vergileri toplayabilmek için devreye yine yerel güç odaklarını ve özellikle ayanları sokuyorlardı. Böylece ayanlar, diğer güç odakları ile birlikte yerel düzeyde egemenliklerini tam anlamıyla ilan ediyorlardı. Bu arada ayanların himayesi altına girenler vergi ödemiyorlardı. Ayanlar olağanüstü koşulları fırsat bilerek köylülerden haksız ve fazla para topluyor, bu yoldan zenginliklerine zenginlik katıyorlardı”.(Çulcu’dan aktaran Gökbnar, 2003,s.103-104).

2.2. Ağır Vergi Yüğü Sorunu

Anadolu çiftçisinin maruz kaldığı baskılara dair şöyle bir görüş vardır: “Gerçektende Osmanlı İmparatorluğu’ndaki küçük üretici, belki de dünyada en çok vergilendirilmiş bireydir” (Quataert, 2008, s. 51). Bu görüşün doğru yönleri oldukça fazladır. Çünkü Osmanlı vergilerinden elde edilen gelirler ile reyanın vergi diye ödedikleri kesinlikle birbirine eşit değildir. Bahsedilen vergi düzeni devletin geliri yönündendir. Vergi ödeyenler açısından ise durum farklıdır. Çünkü reyadan hazineyle hiçbir ilişkisi bulunmayan tekalif-i şakka adlı vergiler de alınmaktaydı (Akdağ, 1999, s. 191).

Reaya bir taraftan köylerde çiftlikler kuran resmi hüviyeti haiz kişilerle, diğer tarafta ağır vergi talebinde bulunan devletin taleplerine muhatap oluyordu. Mali şartların devleti tımar sahiplerinden daha çok vergi almak yoluna itmesi, toprak üzerinde çalışan ve ucuz kredi kaynaklarından mahrum köylü halkı, fakir çiftçiyi sermaye sahibi mütegalibeden yüksek maliyetle borçlanmaya zorlamış ve baş gösteren kıtlıklar ve güvensizlikler ortamında borcunu ödeyemeyen çiftçinin toprağına sermaye sahibi ya el koymuş ya da çok düşük fiyatla bu toprağı satın almıştır (Akgündüz ve Öztürk, 1999, s. 463). Taşradaki idarecilerin çoğu görevlerini belli bir bedel ödeyerek satın aldıklarından, bu bedelleri kısa bir süre için tayin edildikleri

¹ Zorba, zorba takımı.

görev bölgelerinde mal ve vergi toplayarak çıkarmaya çalışmaları halkın ağır vergi yükü altında kalmasına neden olmuş ve büyük bir tepki doğurmuştur (Gökbunar, 2007, s. 72).

Mühimme defterleri ve Şeriyeye Sicilleri Anadolu halkının durumuna ilişkin adeta bir röntgen filmi gibidir. Bu belgelere göre halkın büyük bir kısmı ödeme gücünü aşan vergilerden çok çekmiş, adaletsiz vergilerden bunalmış, yerel yöneticilerin keyfi davranışlarından bunalmıştır (Kazancı, 2006, s. 11). Örneğin, vergi dağıtımında önemli bir yer olan tevzi defterlerinin hazırlanmasında da ayanlar önemli bir güç haline gelmişlerdir. Bunlar kendilerine tabi köylere vergilemede kolaylık sağlarken diğer köylerin vergi yükünü artırmışlardır (Gökbunar, 2007, s. 103).

Üretici reaya devlete ödediği vergilerin yanı sıra, çiftlik sahibine de önemli bir para vermek zorunda bırakılıyordu. Yani çiftlik olarak adlandırılan toprakların büyük çoğunluğunda, küçük köylü işletmelerine dayanan yapı varlığını koruyor, ancak reaya üzerindeki baskı ve sömürü artmış oluyordu. Yörenin ayanından bir kişinin hem devlet adına vergi topladığı, hem de çiftlik sahibi olarak üreticiden kira talep ettiği durumlara sık rastlanmaktaydı (Pamuk, 2003, s. 190).

2.3. İltizam Yönteminden Kaynaklanan Sorunlar

Modern Osmanlı tarihçilerinin de hemfikir olduğu üzere iltizam sistemi, merkezi yönetimin bozulmasıyla mültezimler tarafından suiistimal edilmiş bir vergi toplama sistemidir. Yani otomatikman sistemin kötü olduğunu söylemek yanlış olur. Sistemin kötülüğü suistimal edilmesinden kaynaklanmaktadır. İşte bu suistimalden dolayı, *“iltizam usulünün diğer vergileme tekniklerinden daha fazla olarak gerilemenin sembolik taşıyıcısı”* olduğu ileri sürülmektedir (Fleet, 2003, s. 53).

Ne var ki yönetim açısından iltizam sisteminin, maaşlı vergi memurlarından oluşan büyük ve pahalı bir gruba duyulan ihtiyacı ortadan kaldırmak gibi bir avantajı vardı. İdare, aşarı doğrudan toplamayı denemek yerine, iltizamla toplamayı mali olarak daha kârlı buluyordu. Devletin doğrudan vergi toplarken girdiği masraflar genellikle yüksekti (Quataert, 2008, s. 53).

İltizam, üreticilerin, tek kaygıları kendi acil çıkarlarını gözetmek olan şahısların kontrolü altına gitmelerine sebep oluyordu ki bu da hükümet gelirleri için hayati öneme sahip olan uzun dönemli üretim olanaklarının ihmali anlamına geliyordu. Yasal olarak sadece sözleşmede belirtilmiş

miktarı toplamaya izinli oldukları halde mültezimler daha yüksek oranda vergi topluyorlar; bazen de vergiyi bir kez topluyor, bunu harcadıktan sonra ikinci defa topluyorlardı. İyi niyetli açıklamalara rağmen, hükümet denetiminin etkisiz olması üreticileri gerçek anlamda korumayı engelliyordu (Quataert, 2008, s. 52).

Özellikle aşar iltizamında mültezim düşük ahlaklı, mütegalibe zihniyetinde bir kişi ise; köye vaktinde gelmez, ekinlerin vaktinde kaldırılmasını engeller, köylüyle uyuşmaz, bu suretle reñçberi müşkül vaziyette bırakırdı. Neticede köylü, harman mevsimini geçirmek korkusu ile mültezimin haksız isteklerine katlanmak zorunda kalırdı (Sakaoğlu, 1986, s. 8). Üreticiyle muhatap olan mültezimlerin karlarını maksimize edebilmek için tahsil sırasında başvurdukları yolsuzluklar ve aşırı talepler yüzünden üreticinin vergi yükü artarken, devletin vergi kaybı büyümüştür (Uzun, 2001).

Köylüler de görevlilere karşı ortak bir tutum içindeydi. Yönetimin adamları, arkalarına ordunun ve yargının da gücünü alarak köylülerden düzenli olarak belli bir vergi topluyordu. Verginin miktarı ve bileşenleri yasalarla belirlenmişti. Köylüler daha yüksek otoritelere olan bu yükümlülüklerini biliyor ve yerine getiriyorlardı. Ama kendilerini bu vergi toplama işini görevliler için özellikle kolaylaştırmakla yükümlü hissetmiyorlardı. Resmen vermek zorunda olduklarından fazla tek bir arpa ya da buğday tanesi, tek bir üzüm ya da zeytin vermek istemiyorlardı. Dahası belgeler, köylülerin sistemin zayıflıklarını kendi yararlarına kullanmaktan kaçınmadıklarını göstermektedir. Bu nedenle hisseler ayrılmadan önce harman yerinde tahıl çalıyor, gözden uzak toprakları ekıyor, ölçüleri birbiri yerine kullanarak hile yapıyor ve suyu tarlalarına aktarıyorlardı. Canları istediğinde ya da kışkırtıldıklarında görevlilere saldırıyor, otoritenin fiziksel gücünün sınırlarını ve vergi toplayıcının kolunun nerelere uzandığını görüyorlardı. Bütün bunlar karşısında çaresiz kalan görevliler yasaları hiçe sayıp köylülere baskı yapabiliyorlardı. Ama genellikle köylülere karşı kadıya başvurup dava açıyorlardı. Görevlilere duyulan temel bir hoşnutsuzluk köylüleri birleştiriyor gibi görünse de, kendi aralarında her zaman birleşmiş değillerdi. Dahası, temelde otoriteden nefret etseler bile, bu onları görevliler ve Osmanlılarla tüm ilişkilerini kesmek gibi bir tavra götürmüyordu. Kadılar, kanunun temsilcisiydi ve sipahiler ile sancakbeylerine karşı başvurulan merciiydi. Uzaklık, maliyet ve kuşku gibi nedenler köylüleri kadıya başvurmadan tümüyle alıkoymuyordu (Singer, 1996, s. 152).

Devlet mali olarak sıkıntıya düştüğünden, açık artırmada belirlenen iltizam bedelinin bir kısmını mültezimden peşin olarak almıştır. Verginin tahakkukundan bile aylarca evvel gittikçe artan oranda bir peşinatın yatırılması zorunluluğu, sonuçta müzayede şartlarından biri haline gelince esas itibariyle askeri zümre mensupları elinde bulunan iltizamlara gayrimüslim sarrafların da aralarında yer aldığı mali sermaye sahibi bir zümre daha hakim olmaya başlamıştır. Bu zümrenin asıl hedefi mümkün olduğunca yüksek kar elde etmek olduğundan, tahsilini geçici bir süre yüklediği vergi kaynağının himayesi ile ilgilenmediği için vergilendirme faaliyeti, ekonomiyi artan ölçüde tahrip edici bir karakter kazanmaya başlamıştır (Genç, 2000, s. 103). Hatta mültezimler, devletin zayıfladığı oranda büyümüşler, maddi kuvvetlerine kaba kuvvetlerini de ekleyerek baskınlar yapmaya, iltizam bedelini devlete ödememeye başlamışlardı. Bir toprağı iltizama alan, genellikle köylüyü borçlandırarak kendi gücünü artırıyordu. Sonra, borçlu köylünün ‘kiraçlık’ hakkını çeşitli yollardan elinden alıyor, zamanla onu ‘ortakçı’ ya da ‘ırgat’ durumuna düşürüyordu. Böylece, devlete ödeyeceği iltizam bedelinden çok fazlasını kazanma imkanı doğmaktaydı. Mültezimin çoğunlukla bir devlet memuru niteliğiyle elinde kuvvet bulundurması ya da kargaşa ortamından yararlanıp ücretli levendler tutması, köylüyü bu yeni ‘toprak sahibi’ karşısında büsbütün güçsüz kılmaktaydı (Cem, 2002, s. 195).

Vergi toplamada mültezimlerin yaptıkları usulsüzlüklerin ve onda birlik aşar oranının çok fazla artırılmasının ayaklanmalara yol açtığını anlayan devlet, Tanzimatla birlikte, vergilerin zamanında, eşitlik ve adalet ilkesini göz önünde tutarak toplanması çabasına girişmiştir. Bu nedenle 1840 yılında iltizam usulü kaldırılarak vergi toplamada yörenin egemen güçlerinden ve yerel yöneticilerin baskılarından kurtulmak amaçlanmıştır. Ancak göreve getirilenlerin eski mültezimlerle yakın ilişki içinde olanlardan seçilmesi, çıkarlarının zedeleneceğini anlayan yerel güçlü ailelerin direnişine yol açmış ve iltizam usulü 1842’de yeniden uygulanmaya başlanmıştır (Shaw, 1994).

2.4. Keyfi Vergileme Sorunları ve Vergilemede Yolsuzluklar

Başlangıçta Osmanlı köylüsü devletin toprağında ve koruyucu memurların denetiminde, devletin sağladığı güvenlik içinde çalışırken, sonraları durum tamamen değişmişti. Devlet ortadan yok olmuş, köylü bağımsız ekonomik güçlerin insaf ve silahına terk edilmişti. *“16. yüzyılda Osmanlı reayasının emeği, usulsüz vergi ve angarya yolu ile devlet*

hizmetlerini kendilerine servet yapmaları için harcanmakta idi” (Cem, 2002, s. 200).

16. yüzyılın başlarından itibaren toprakta çalışanlar ya da köylüler en çok nüfus değişimlerinden, devletin merkezileşme çabalarından kaynaklanan vergi artışlarından ve merkezi yönetimin meşru ve gayri meşru görevlilerinin yağmalarından etkileniyorlardı (Barkey, 1999, s. 147). Oransız vergi yükü altındaki üretici, aynı zamanda suiistimallerin ve aşar toplama sisteminin kendi doğal zorluklarının da ceremesini çekiyordu ki bunlar aynı zamanda hükümet aleyhine de işleyen etkenler olmuştur (Quataert, 2008, ss. 51-52).

Vergi almak üzere gelenler, ellerindeki emirle topladıklarını, ‘devlet için’ diye alıyorlar ve ahalinin gözleri önünde kendi şahıslarına harcamaktan çekinmiyorlardı. 16. yüzyıldan sonra, devlete vergi vermek inancı yerine, ehl-i örf’e soyulmak kanaati iyice yerleşmişti (Cem, 2002, s. 198).

Hasat zamanı, sipahilere köylüler üzerindeki yetkilerini çeşitli şekillerde suistimal etme imkanı veriyordu. Görevliler köylülerin vergi payını dürüstçe vermesini güvence altına almaya, köylüler de görevlilerin yalnızca kendi paylarını almasını sağlamaya çalışıyordu. Daha fazlasını aldıklarında onları kadiya şikayet ediyorlardı (Singer, 1996, s. 127). Ancak vergi toplayanların kendi paylarından biraz fazlasını alması ya da köylülerin ürün paylaşılmadan önce birazını saklaması gibi kurallara aykırı uygulamalar, seyrek olduğunda, muhtemelen, harman yerinde olağan sayılabilecek durumlardı. Bir sipahi, bir kilo buğday eksik kuşkusıyla her seferinde kadiya çıkmıyordu. Köylüler de her yolsuzlukta kadiya gitmek zahmetine katlanmıyordu. Gerçekten de dayanılmaz bir durum söz konusu değil ise, hareketli hasat ve harman döneminde kimse bir gün bile yitirmek istemeyecekti (Singer, 1996, s. 127).

17. yüzyıldan itibaren tımar ve zeamet usulü büsbütün çığırından çıkmıştı. Çiftçi ve köylü gaddar mültezimlerin ellerinde esirdi. Memleketin hiçbir tarafında can, mal emniyeti kalmamıştı. Bütün memuriyetler rüşvet mukabilinde veriliyordu. Valiler, mutasarruflar, mütesellimler, derebeyleri, ayanlar, eşkiyayı aratacak derecede gemi aziya almışlardı. Türlü adlarla alınan vergilerin haddi hesabı yoktu. Aşar, haraç, gümrük ve vergilerin mühim bir kısmı mültezimlere ihale olunurdu. Vergilerin birkaç seneliği birden peşin olarak iltizama verilirdi. Zahiye çiftçi ve köylü yalnız muayyen adamlara satabilirdi. Dahili gümrüklerin tazyiki, ihracat gümrüğünün ağırlığı çiftçiyi büsbütün eziyordu (Cem, 2002, s. 201).

Üstelik devlet görevlilerinin maaşlarını kendi topladıkları vergiler biçiminde alma usulü, bu karmaşık dönemde tam bir baskı aracına

dönüşüyor; memura, köylü üzerinde kayıtsız şartsız bir tasarruf imkanı sağlıyordu. Memurun her yönde kullanabileceği gücü, devlet denetiminin kaybolduğu bir ortamda bu vergi toplayıcılığı niteliğiyle biraz daha pekişmiş oluyordu (Cem, 2002, s. 200). Reayanın hükümet görevlilerince her fırsatta soyulmaları acı yakınmalara sebep olduğundan, “hukuk-u fukaranın geri verilmesi” için çıkarılan fermanlara göre hareket eden kadıların önünde, sırf gürlütyü örtbas etmek amacıyla birkaç kişi uzlaştırmacı diye araya giriyorlar, fukaranın hakkı çok zaman gene alınamıyordu. Bu türlü soygunların suç sayılmayıp, sırf soygunun geri alınmasına çalışılması ile yetinilmesi biçimindeki olaylara ve bu şekil garip haklaştırmalara 16. yüzyıldan itibaren çok rastlanmıştır (Akdağ, 1999, s. 208).

Osmanlı İmparatorluğu konusunda çalışan uzmanların; köylülerin beylerbeyleri, askeri yetkililer, mültezimler ve kadılar gibi görevliler tarafından nasıl suistimal edildiğini araştırmak için başvurdukları kaynaklardan biri de adaletnamelerdir (Barkey, 1999, s. 103).

Adaletnamede hükümdarın, bütün otoriteler, kanun ve nizamlar üstünde olan mutlak otoritesi, bir haksızlığı bertaraf etmek için en son tedbir olarak ortaya çıkmaktadır. Osmanlıda aşar yolsuzlukları, salmalar gibi reayanın yükümlü olduğu vergiler ve hizmetlerle, kadıların aldıkları rüşvet ve yaptıkları yolsuzluklar ve angarya hizmetler farklı dönemlerde reaya ile askeri sınıf arasında daima çatışma konusu olmuş ve adaletnameler en çok bu konularda çıkarılmıştır (İnalçık, 2000).

Özellikle 17.yüzyıldan itibaren merkeze uzak bölgelerde bazı yöneticiler tarafından halktan kanunsuz vergi toplandığı görülmektedir. Buna karşılık Osmanlı padişahları bu uygulamalarla mücadele açısından böyle bir yola başvurulmaması için çeşitli adaletnameler çıkarmışlardır (Kazıcı, 2005, s. 196). Âyanların ve diğer yerel güçlerin halka yönelik olarak yaptıkları haksızlıklara ve sömürülere ilişkin olarak çıkarılan adaletnamelerde halkın sömürülmesini önlemek amacıyla gerekli tedbirlerin alınması için yerel yöneticilere çeşitli emirler verilmiştir (Gökbunar, 2007, s. 110).

2.5. Tımar Sisteminden Kaynaklanan Sorunlar

Tımar sisteminde sipahi, tımar olarak kendisine verilen yerde kanunla saptanmış belli vergi ve resimleri doğrudan kendisi için toplamaktadır. Her tımarın gelir miktarı bellidir. Bu gelirin azalmaması veya kaybolmaması için devlet, sipahiye ayrıca reayanın toprak tasarrufu üzerinde bir takım kontrol

hakları vermiştir. Ancak toprak ve köylüler üzerindeki denetimleri açısından, tımar sahipleri batılı feodal lordlarla karşılaştırılmaz. Tımarlar, kendilerine tahsis edilen vergi gelirini toplamaya yetkiliydiler ama kanunun tanımladığı hizmetler hariç, toprak veya köylüler üzerinde somut bir hakları yoktu. Devletin temsilcileri olarak, sadece kanuna göre toprağın tasarruf ve kullanım sürecini gözetiyorlardı. Ama reayaya ayrılmış toprakları edinme ve ekip biçmeleri kesinlikle yasaktı (İnalçık, 2009, s. 158).

Osmanlı'da karışık ortamdan yararlanan gruplardan biri de tımarlı sipahilerin büyükleriydi. Sipahilerin önemli bölümü mali darlıktan ötürü tımarlarını terk edip ortadan kalkarken, aynı mali darlık bazılarının güçlenmesine yol açmıştı. Bunlardan çoğu resmen tımarlı sipahi olarak gözükmekle beraber, aslında, birkaç tımarı birden elinde toplamak imkanını bularak, bu dirliklerin üretiminden 'sırf bir mültezim gibi istifade eden, fakat, iltizam bedelini devletlere değil de nüfuzlu bir takım ricale rüşvet olarak veren bu yoldan geniş kazanç imkanı bulan kimselerdi (Cem, 2002, s. 195).

Koçi Bey'in 4. Murad'a sunduğu risalenin çoğu tımar düzeninin bozulması ile ilgilidir. Koçi Bey bu risalede tımarların devlet büyüklerinin adamlarına verildiğini, eski tımar düzeninin ortadan kaldırıldığını, imparatorluk kurumları arasındaki denge unsurlarının bozulduğunu, bunun sonucu olarak da büyük bunalımların ortaya çıktığını vurgulamaktadır (Belin, 1999, s. 38).

Tımar sistemi iltizam yöntemiyle karşılaştırıldığında iltizam yönteminin tarımsal üreticiler üzerinde daha yüksek vergi yükü baskısı oluşturduğu söylenebilir. Çünkü tımar sisteminde gelirin devamlılığını sağlamak için reyanın kollanması ve ağır vergi yükü altında ezilmemesi gerekiyordu. İltizam sisteminde ise herhangi bir işletmeyi ya da vergi tahsil işini üç yıllığına alan kişi için bu zaman süresi içinde en fazla geliri tahsil etme endişesi bulunuyordu. Bu nedenle tımarlı sipahinin reaya için taşıdığı kaygılar mültezim için geçerli değildi (Akgündüz ve Öztürk, 1999, s. 489).

Karşılaştırılabilir maddi veriler olmadığından köylülerin ne kadar sömürüldüğünü kesin olarak saptamak ve bunu başka toprak rejimlerindeki değerlerle karşılaştırmak mümkün değildir. Ancak, köylülerin beylerbeyleri, askeri yetkililer, mültezimler ve kadılar gibi görevliler tarafından sömürüye uğradığı adaletnamelerde açık bir şekilde görülmektedir. Ayrıca vergi toplayan diğer kişilerle birlikte mültezimler, sancak beyleri ya da tımar sahiplerinin haklarını simsarlık tarzı bir anlaşma ile aracılara devretmeleri köylüler üzerindeki sömürüyü daha da artırıyordu (Barkey, 1999, s. 103).

Daha önce de belirttiğimiz gibi Osmanlı vergi sisteminde yer alan veya vergi sistemini etkileyen sorunlar bunlarla sınırlı değildir. Ancak konumuz gereği halk edebiyatına yansıyan sorunlarla sınırlı kalmıştır. Bundan sonraki bölümde ise halk edebiyatının unsurlarından türküler ve şiirlerde yer alan vergi sorunlarına örnekler verilecektir.

3.Halk Edebiyatında Vergi Sorunlarına Örnekler

Halk edebiyatında, yaşamın sosyal ve ekonomik alanına yönelik örneklere en çok türkü, şiir ve fıkralarda rastlanmaktadır. Ancak türkü ve şiir özelinde yer alan vergi sorunlarına geçmeden önce daha genel anlamda ekonomik sorunların yer aldığı birkaç örnek vermek yerinde olacaktır.

Bilindiği üzere Osmanlı’da toplumsal yapı ve sınıfsal ayırım yöneten-yönetilen ilişkisi çerçevesinde vergi verenlerle vergi toplayanlar ayırımına dayanmaktadır (Pamuk 2003, s. 36). Yönetici konumundaki kimselerin amacı yaşam koşullarını iyileştirerek refah içinde yaşamını sürdürmek olmuştur. Yönetici, varlığına varlık katarken, halk açlık sınırına inmiş, bu durum aşığın dilinde,

**“Vâkıf ol halime benim efendim
Bir açlıktan başka diyeceğim yok
Yoksulluk oduna yandım alıştım
Akşamdan sabaha yiyeceğim yok”**

biçiminde dizelere dökülmüştür (Yardımcı, 2008).

Seyrani, tüm yolsuzlukların kaynağı olarak İstanbul’un sınıfsal yönetimini görünce, eleştirisini oraya yöneltmiştir (Uyguner, 1991a, s. 117).

**Rüşvet ile yazar hakim hücceti
Hüccet ile alır kadı rüşveti
Kimse bilmez oldu sözü sohbeti
Bozuldu sikkenin tucuna kaldık**

Yine Seyrani,

**Mahkeme meclisi icat olduğu
Çeşme-i rüşvetin akmaklığından
Kaza bela ile alem dolduğu
Kazların kadıya uçmaklığından**

**Selefin rüşvetle hüccet yazması
Halefin anlayıp hükmün bozması
Yıkılan binanın birden tozması
Asıl sermayenin topraklığından
(...)**

diyerek ülkedeki başıbozuk gidişin kaynağının üst yönetim olduğunu, bunun alt kademelere doğru yayıldığını ifade etmektedir (Uyguner, 1991a, s. 117).

Yine Aşık Dertli, kadıların rüşvet aldığı, yolsuzluk yaptığını aşağıdaki dörtlüklerle vurgulamaktadır (Uyguner, 1991b, s. 84)

**Telli sazdır bunun adı
Ne ayet dinler ne kadı
Bunu çalan anlar kendi
Şeytan bunun neresinde
(...)
Abdest alsan aldın demez
Namaz kılsan kıldın demez
Kadı gibi haram yemez
Şeytan bunun neresinde
(...)**

Adaletsiz düzene başkaldıranların en önemlilerinden biri de Pir Sultan Abdal'dır. Pir Sultan Abdal'ın şiirlerinde devlet düzeninin bozukluğu, yöneticilerin zulmü, kadıların bağnazlığı, haram yemesi ve yalan fetvalar vermeleri, konularıyla eylemlerinin birbirine uymamasını aşağıda görüldüğü gibi çarpıcı biçimde dile getirmektedir (Öz, 1992, ss. 62-63).

**Koca başlı koca kadı
Senden hiç din iman var mı?
Haramı helali yedi
Senden hiç din iman var mı?**

3.1. Halk Şiirinde Mali Sorunlar ve Vergi

Halk şiirinde yer alan vergi sorunlarına ilişkin ilk örneğimizde yoksul köylülerin durumu yansıtılırken, yöneticilerin baskı ve ezgisi de eleştiriliyor:

**Alemi yaradan yetiş imdada
Kati çok bunda kaldı fukara
Günden güne oldu zulüm ziyade
Bir acayip halde kaldı fukara**

**Haneye dokuz yüz düştü salyana
Şüphe yok eriştik ahır zamana
Niceler muhtaç oldu aziz nana
Elleri koynunda kaldı fukara
(...)
Biraz ekin eker ,biraz kaldırır
Anı da şahnaya yarı böldürür
Çifti dağıtmayı göze aldırır
Elleri koynunda kaldı fukara**

**Şahnalar gelir harman gezerek
Sanki tohum vermişler müşterek
Yarı koymaz, yarıcılık diyerek
İşte böyle müflis kaldı fukara²**

Aşağıdaki şiir de Osmanlı Devleti'nde yoksul halkın, yani reayanın durumunu belgeleyen gerçekçi bir şiir niteliğindedir. Merkezi yönetimin ve bağımsızlaşan yerel yöneticilerinin yaptıkları soyguna dayanamayan çalışan sınıf insanları, sonunda soygun düzenini yaratanlara başvuruyorlar. Bu durumda yoksullar sömürünün durmasını ve yok olmasını isteyemezler. Ancak belirli sömürücü yığınlardan birisini yeğleyerek hangisine soyulacaklarını kararlaştırabilirler. Bir bölüm yoksul, bağımsızlaşan derebeylerin yanında yer alarak devlete karşı gelmiş ve kendisinin derebeyinin soymasına boyun eğmiştir. Bir bölümü ise derebeylerine karşı gelerek devlet soygununa boyun eğmek istemiştir. Ama bunlar bağımsızlaşan derebeyler tarafından da soyulmak istenince, ister istemez aşağıdaki gibi yakınmalar ortaya çıkmıştır. Buradaki yakınma sömürden değil, çift katlı sömürden yakınmadır (Yardımcı, 2008).

(...)

² Bun: Bunalım, Salyane: Yılda bir alınan vergi
Şahna: Harmandaki ürünlerin güvenliği açısından mültezim adına bekçilik yapan kişi.

**Yiyciler akçe ister zaleme
Verilen malimiz gelmez kaleme
Perişanlık şayi oldu aleme
Kullarına imdat kılın efendim**

**Akşam olur yiyciler derilür
Fukara kulların kusurun bulur
Haftada hem üç yüz kuruşun alur
Keyfiyet(-i) hâlimiz bilin efendim
(...)
Kara Molla Oğlu araya girdi
Altı kese akçeye halas buldu
Reaya'ya cebren salyane oldu
Bize olan zulmü bilin efendim.**

**Otuz kese akçe tercim olundu
Beş çifti olanın ikisi kaldı
Ak(ı) bet Devec(i) Osman belasın buldu
Şairin aklından gelin efendim.
(...)**

Bir eğitim görmeyen, bilgisi gözleme ve kişisel sezgiye dayanan; sanatının temeli olduğu için geleneğe sıkı sıkıya bağlı olan ve yazılı kültürden uzak bulunan bütün ozanlar gibi Kabasakal Mehmet, kurtuluşu egemen sınıftan beklemektedir. Yine bir salma karşısında adeta padişahıtan yardım istemektedir.

**Gör şu felek bize ahır neyledi
Danacı Vezir'i zebûn eyledi
Yedibin dana salyane eyledi
Kalmadı danamız bil padişahım
(...)**

Bir yandan merkezi idarenin memurlarının doğrudan topladığı vergiler, diğer yandan yerel güçlerin aldığı vergi adı altında getirdikleri yükümlülükler üzerine Âşık Talibi'nin(1733-1813) aşağıdaki dörtlükleri halkın düşüncelerine tercüman olmaktadır (Bayrak, 1996, s. 9).

**Dağa çıksam ayısı var kurdu var
Düze insem sıtması var derdi var
Köye insem tahsildar var vergi var
Şaştım anam bu salgının elinden**

Aşar vergisinin tahsilatına ilişkin, çiftçi ile mültezimin karşılıklı söyleşmesi biçiminde oluşturulan başka bir destanda daha yalın ve çarpıcı bir biçimde anlatılmaktadır. Ağır vergi yükünün ve mültezimin keyfi uygulamalarının anlatıldığı bu destanın sonunda çiftçi karısıyla dertleşirken sözü şöyle bağlar (Bayrak, 1996, s. 27):

**Deminden kuşluk öşürcüler geldiler
Zahirem samanım bütün aldılar
Bir tek yaba ile beni saldılar
Değirmen mi, tohum mu kaldı avrat?**

Ayrıca vergilerin aynı olarak tahsilinde de (özellikle aşar vergisinde) önemli yolsuzluklar yapılmıştır. Köylünün aşar olarak getirdiği mahsulü ambara devredilirken kileye çevirmede yapılan çeşitli hilelerle ürün olduğundan daha düşük gösterilmiş ve halktan “*bakayanız kaldı*” denilerek tekrar zahire getirmesi istenmiştir. Yeniden getirilen mahsulün ölçümünde de yine hileler devam etmiştir (Uzun, 2001, s. 28). Âşık Tâlibî bu durumu ise şöyle dile getirmektedir.

**Tâlibî’yim kurtulmadım çileden
Mültezimler öşür alır kileden
En doğrusu kaçmak imiş Zile’den
Hiç gelmemek nûrun âlâ nur imiş**

3.2. Türküler ve Türkü Hikayelerinde Vergiler

Daha önce de belirttiğimiz gibi halk türkülerine en çok aşar vergisi, mültezimler ve keyfi vergileme (ya da vergileme yetkisinin kötüye kullanılması) konu olmuştur. Şimdi bunlara örnekler verilecektir.

İlk türkü “Aşar Destanı” adlı Aşık Nigari’ye ait bir türküdür. Bilindiği gibi, Osmanlı vergi sistemi denilince akla ilk gelen vergi, aşar vergisidir. Çünkü çok geniş bir kesimi oluşturan köylü yani çiftçi kesimin devlete karşı verdiği mücadelenin en önemli sebebi belki de bu vergiydi. Toplanmasındaki usulsüzlükler ve farklı oran uygulamaları halkı perişan etmiştir. Özellikle aşarın iltizam yoluyla toplanması ve bu süreçteki uygulamalar vergilemeyi adeta bir işkenceye dönüştürmekteydi. Yedigün mecmuasında bu durum şu şekilde anlatılmaktadır: “*Devlete verdikleri bedelin kırk, elli ve belki daha fazla katını çıkarmak için mültezimler, insaflarına ve anlayışlarına göre her şeyi –hem de devlet adına-*

yapabilirlerdi. Eli kırbaçlı mültezim köye girdiği zaman bir hükümdar gibi karşılanmak isterdi. Köyü şerefleştirdiği(!) günlerde, köy ağası ona evini açmaya mecburdu. Onun taş yüreğini bir parça yumuşatmak ve insanlık damarlarını harekete geçirmek ümidiyle köylü ne yapacağını bilmezdi. Mültezim, harman yerlerinden başlayarak, zavallı köylünün kulübesine kadar musallat olurdu. Ona karşı gelinemezdi. Çünkü ona karşı gelmek; devlete baş kaldırmak, peygamberin vekili ve Allah'ın gölgesi olduğunu söyleyen padişaha karşı gelmekti..." (Sakaoğlu, 1986, s. 6). Bu türküde vergi toplayıcılarının vergi tahsilinde halkı sıkıntıya sokan uygulamalarına değinilmekte ve bu uygulamaların halkta bıraktığı etki vurgulanmaktadır. Her ne kadar yasaklanmış olsa da görevlilerin, hizmetleri ve masrafları için vergiden ayrı olarak topladıkları aidatlar halkın perişan olmasına neden olmuş ve zaman zaman üretim faaliyetlerini de durma noktasına getirmiştir. İşte üretime bağlı bir vergi olan aşara ilişkin türküde bunlar dile getirilmektedir.

**Bütün malım aldın ey kanlı zalim
Şikayet ederim hüdaya seni
Garip mecnun gibi perişan halim
Şu fani dünyada ağlattın beni**

**Ezelden cinsinde meymenet yoktur
Ettiğin işlere ah eden çoktur
Cümlenin rızkını verici haktır
Görmedim sen gibi bir alçak deni
(...)
Gör neler işledi ol yüzü kara
Derunuma onulmaz yaralar açtı
Düştüm bülbül gibi ben ahüzara
Gözlerine insin bela dumani**

**Helal , haram demez aldığın yudar
Bu kadar eşyayı bilmemki nider
Hemen marifeti vurgunluk eder
Aldı ben fakirin eldeki varı.³**

³ Den: Tane

Ağyar: Yabancılar, eller.

Halk burada vergi tahsildarına (mültezim) isyan ederken aslında sistemin temel sorununu da dile getirmektedir. Mültezimin karını artırabilmek için yaptığı suistimalleri dile getirmektedir. Gücünü devletten alan mültezimlerin soygunlarına karşı koyamayan halk sonunda nefretinin de etkisiyle onu tanıya şikayet etmektedir.

Aşağıdaki “Aşar Vergisi ve Arık Toklu” isimli türkü de vergi toplayıcıların, istedikleri vergi miktarına ulaşabilmek için köylünün neyi var neyi yoksa almaya çalıştığının, başka bir deyişle aslında vergi kaynağını da kuruttuğunun göstergesidir.

**Tahsildar bey niye güldün kuzuya
Hele bir bak ağzındaki azıya
Razıyım ben yazacağın cezaya
Saymışsın tahsildar devlet sağ olsun
(...)
Bilmeyen yok şu toklunun namını
Kırşehir'de sattırayım yağını
İstanbul'a yükledeyim yününü
Yazmışsın tahsildar devlet sağ olsun**

**Boğazında vardır bir top karası
Üç günlükken öldü bunun anası
Devlet sandığını doldurur parası
Saymışsın tahsildar vatan sağ olsun**

Mültezimler halkı soymak için çeşitli yöntemler geliştirmişlerdir. En yaygın olarak kullandıkları yöntemse ürünün satın alınmasını geciktirerek ürünün çürüyeceği korkusunu yamak, böylece ürünü çok ucuz fiyattan ele geçirmektir. Mültezimin kullandığı diğer bir yöntem de ürünü zamanında almaması ve köylünün ürünü tüketmesini beklemektir. Köylü ürünü tükettince de iki katını köylüden zorla alıyordu. Köylü ise elinde gerçekten parası olmadığı halde vergi ödeyemeyeceğini söylediğinde ise hemen işkence ve baskıya maruz kalırdı⁴. İşkenceden sonra ürün bulunursa mültezimin payının ambarlara ve kasalara götürülmesi için köylü angaryaya tabi tutulurdu. Şayet

⁴ 19. yüzyıl sonlarında kaymakamlık yapan Tahsin Uzer, yönetici olarak yaşadığı vergi toplama işkencesini şöyle anlatmaktadır: “Zaptiyeden Kara Osman Çavuş, fakir halk parayı ödeyemeyince bütün hepsini tek tek ağaca bağlayıp dövüyordu. Bunu niçin yaptığını sorduğumda ise, ben onlardan vergi borçlarını almak için böyle bir nizam kurduğum diyordu”. Bkz. Sabri Yetkin, **Ege’de Eşküyalar**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları:35, İstanbul, 1996, s.28.

vergi ürün olarak ödenemezse; köylünün sabanı, öküzü, yatağı, kap kacağı gibi her türlü malı yok pahasına satılırdı (Yetkin, 1996, ss. 27-28). İşin ilginç olan tarafı ise bunu da jandarma desteğiyle yapmasıydı (Velay, 1978, s. 35). Bu durum köylünün mültezimlere bakışını da etkilemekte ve onu adeta bir şeytan gibi görmelerine sebep olmaktadır. Aşağıdaki destan bunu çok açık bir şekilde yansıtmaktadır (Kemal, ss. 147-148).

Dinle'n ağalar Öşürlü'nün sözün
Kara olsun iki yüzün
Başındaki bir top bezin
Küpe batır Koca Şeytan
 (...)
Ahalinin canını yaktın
Yarısını ata döktün
Kıl çaldın torba diktin
Utanman mı Koca Şeytan

Deftere ettin hileyi
İnşallah buldun belayı
Günahtan yaptın kaleyi
Dikilirsin Koca Şeytan
 (...)
Ekinler oluyor göcek
Gene öşür alınacak
Verelim yitip sen ölürken
Sana davul çalınacak
 (...)
Öşürlü'yü aciz ettik
Çok söyledik taciz ettik
İki türkü haciz ettik
Darıldın mı Koca Şeytan

“Sultan Abdülmecid'in “sirkat-i müevvel” (hırsızlığın değiştirilmiş adı) dediği iltizam Osmanlı'da kolay kolay değiştirilemedi. Köylü bu beladan kurtulmanın çaresini toprağını terk etmekte, bağıını bahçesini kurutmakta bulmuştu. “Kesimci” dediği mültezimle ilişkisi tamamen dramatikleşince de ozan şu türküyü yakmıştır” (Sakaoğlu, 1986, s. 5).

Aldı Kesimci:

Yükleyin badası durdurman salın
Arzuhal verin de iane alın
Hemi bir başlı olun üğüdün gelin
Hayli kârınız var sizin bu sene.

Aldı Çiftçi:

İki aydır hep çalıştım durmadım
Günlerim geçti kimseyi görmeden
Bir pilav pişirdim eski yarmadan
İstersen Kadı'da yeminler ettir.

Aldı Kesimci:

Hiç boşa gidip Kadı'ya varma
Sende yokmuş dediler yarma
Canımı acıttın söylenip durma
Vermem denesini boşa yorulma

Aldı Çiftçi:

Nasıl olur bir avucun verince
Gözüm korktu heybetini görünce
Ol habibin huzuruna varınca
Alırlar hakkımı sende komazlar

Aldı Kesimci:

Biz de geldik buralarda durmayız
Çok söylenme samanı da vermeyiz
Oralarda bizler sizi görmeyiz
Benim işim o yerlerde dumandır.

Aldı Çiftçi:

Yaktın ciğerimi nasıl durayım
Devlet salgın ister nerden vereyim
Bana bir iş bul da onu göreyim
Kış gelir de orta yerde kalırım

Aldı Kesimci:

Birazınız gelin atıma bakın
Birazınız davarım suya çekin
Dilenip devşirin artlıca eksik
Yeni sene ben öşürü alırım.

Aldı Çiftçi:

**Göçer gider ayrı yerde kışlarım
Şimden geri bildiğimi işlerim
Satarım mülkümü çifti boşlarım
Kalan öşrü vermem boşa yorulma**

Bu türkü; ağır vergi yükünün, aşar vergisinin, mültezimin keyfi uygulamalarının yoksul halkta bıraktığı etkiyi ve yakarışı gösteren güzel bir türküdür. Köylü burada, vergilerle baş edemediği durumda, en sonunda toprağını terk edip gitmeyi (çift bozan) bile göze almaktadır.

Osmanlı'da vergilerin iltizam usulüyle toplanmasında iltizamı alan mültezim, verginin toplanma işini yanında çalıştırdığı adamlarına da verebilmekteydi. Halk bu kişilere öşürcü demekte ve bunları köylerine sokmak istememektedir. Hatta köye öşürcü geleceği duyulduğunda önceden köy dışında mevzilenen köylüler, öşürcünün köye gelmemesi için silahlı çatışmaya bile girebilmektedir. Aşağıdaki türkü, vergi baskısı altında kalan köylünün artık vergi ödememek için vergi toplayıcılarını köye sokmamak adına göze aldıkları direnişi gözler önüne sermektedir.

**Çatal çama kurşun attım geçmedi
Ali Efe'ye ayran verdim içmedi
Öşürcü Yakup elime geçmedi
Teke bıçak tırpan gibi biçmedi**

**Kova kova çapulama kum doldu
Silahlarım senin için dün doldu
Öşürcüler bizim köyden kovuldu
Düşmanlarım dumanlara boğuldu (TRT Rep 500)**

Kaygusuz Abdal'a ait "Koyun Bine Yeteceğiz" adlı türküde (Gölpınarlı, 1962, s. 42) de hayvanlar üzerinden alınan vergilerin ağırlığı vurgulanmaktadır.

**Koyun bine yeticeğiz
Sürmeğe de yarağ olur
Beş yüzünü satıcağız
Harçlanmağagereğ olur.**

17. yüzyılda kadılık ve sancakbeyliği gibi önemli görevler alınıp satılmaya başlanmıştır. Mansıp veya memuriyetini bu şekilde alan kişilerin çoğu, verdikleri paraları çıkarmaya fırsat bulamadan yerlerini başkalarına satmışlardır. Bu nedenle halk vergi toplama adı altında açıktan açığa sömürülmüştür. Hatta padişah ve divan, sefahat ya da öteki harcamalarının gerektirdiği paraları bulamayınca, valilerden ya da ricalden bağışlar ve peşkeşler biçiminde isteklerde bulunmak suretiyle soyguna kendileri de katılmıştır. 17. yüzyıl'da valiler, bir yandan halktan sağladığı salmalar ile ücretlerini ödemek üzere, topladığı levendlerden ibaret askerlerinin başına komutan, öte yandan kapısında toplanmış bir sürü insanı halkın sırtından geçindirme çabasında bulunan bir soyguncu durumuna düşmüşlerdir (Akdağ 1966'dan Aktaran Gökbnar, 2007, s. 108). Bu keyfi uygulamaları Aşık Seyrani'nin bir türküsünden alınan (İslamoğlu, 2002, s. 256) aşağıdaki dörtlük güzel bir şekilde ortaya koymaktadır.

**Hük-m-i Şeriatça fakir ü mazlum
Emanetullahtır değil mi malum
Zalimin keyfince icra-yı rüsum
Edenler çekmez mi azab-ı niran
(....)**

16. yüzyılın sonlarından itibaren toplumsal düzeni bozulmaya başlayan Osmanlı İmparatorluğu'nda Anadolu kırsalında kapılanacak yer arayan ve bu arada köylülerin sırtından geçinen oldukça fazla sayıda çete baş göstermeye başlamıştı. Aynı zamanda beylerbeyleri de iktidarlarını sürdürebilmek için görevde buldukları süre içinde kasalarını doldurmak zorunda kaldıklarından bunu da genellikle kırsal alanı dolaşıp reyaya çeşitli salmalar salarak gerçekleştiriyorlardı. Bu uygulamalar resmen onaylanmıyor hatta dönemin padişahları tarafından şiddetle kınanıyordu. Örneğin, 3. Murad hazinenin vergi kaynaklarını güvence altına alabilmek için, vali ve adamlarını köylerine sokmamasına bile izin vermişti. Ancak reyanın korunmasına ilişkin padişah fermanlarının uygulanmasını sağlamak genellikle mümkün olamamıştır (Faroghi, 2006, s. 564). Buna ilişkin güzel bir örnek 17. yüzyılın başlarında Kurt Ahmet Paşa'nın halka yaptığı zulümlerdir (Altınok, 2003, s. 32).

Kurt Ahmet Paşanın yaptığı zulümler Kırşehir halkında derin izler bırakmıştır. Halkın çektiği ızdıraplara tercüman olan bir ozan bu olayı şu dizelerle dile getirmiştir (Altınok, 2003, s. 33).

Kulların ahvalin eyleyim beyan
 Reaya halini bil padişahım
 Harami elinde kaldık el aman
 Balçıkta dönmüyor dil padişahım
 (...)

Akşam olur yiyciler derilir
 Çıkan soframıza kusur bulunur
 Her haneden zorla kuruş alınır
 Soyulur sırtından çul padişahım
 (...)

Kaçan halas olur tımarhaneye
 Tesellim avarız saldı haneye
 Dilimiz varmıyor Sultan demeye
 İşte böyle böyle hal padişahım

Osmanlı'da zaman zaman yerleşik ve yarı yerleşik (konar göçer) reaya arasında çatışmalar olmuştur. Böyle olunca konar göçerler bir yandan devleti karşılarına almışlar bir yandan da tahsildarların baskısına isyan etmişlerdir. Bu durum Şarkışlalı Aşık Serdari'den alınan aşağıdaki türküde açıkça görülmektedir.

Nesini söyleyim canım efendim
 Gayrı düzen tutmaz telimiz bizim
 Arzuhal etsem de deftere sığmaz
 Omuzdan kesilmiş kolumuz bizim
 (...)

Fukara ehlinin yüzü soğuktur
 Yıl perhizi tutmuş içi kovuktur
 İneği davarı iki tavuktur
 Bundan başka yoktur malımız bizim
 (...)

Tahsildarlar çıkmış köyleri gezer
 Elinde kamçısı fakiri ezer
 Döşeği yorganı mezatta gezer
 Hasırdan serilir çulumuz bizim
 (...)

Serdari halimiz böyle n'olacak
 Kısa çöp uzundan hakkın alacak
 Mamurlar yıkılıp viran olacak
 Akibet dağılır ilimiz bizim

Türkülerde bazen ilginç vergiden kaçınma yöntemlerine de rastlanmaktadır. Bunun ilginç örneklerinden biri de haraçtır. Haraç Osmanlı'da daha çok gayrimüslim tebaayı ilgilendiren bir vergidir. Verginin ağır geldiği durumlarda bir vergiden kaçınma mekanizması olarak Müslüman olma (veya Müslüman gibi görünmek) yoluna başvurulması aşağıda Aşık Seyrani'den alınan bir Develi türküsünde görülmektedir (Kocatürk, 1963, ss. 342-344).

Edelim Nazm İle Bir Hoş Nasihat

(...)

Sorsa ne olduğun bilmezsin iman

Anın'çün bilinmez yahşiyle yaman

Haraç korkusundan olmuş Müslüman

Bir alay nimeti küfran olanlar

(...)

Niçin garip oldu hüküm-ü şariat

Kadının müftünün yediği rüşvet

İçkiden zinadan cahile növet

Vermiyor hafız-ı Kur'an olanlar

(...)

Bazı türküler de vardır ki sözlerinde vergiye ilişkin bir husus bulunmamaktadır. Yani türkünün içeriğinde herhangi bir vergi sorunu yer almamaktadır. Ancak bu türkülerin ortaya çıkış sebebi veya yakılış sebebi vergilere dayanmaktadır. Dolayısıyla sözlerinde değil de hikayesinde vergi sorunları yer alan türküler de vardır. Bu türkülerin en tipik örnekleri; Atçalı Kel Mehmet Efe Türküsü, Hüseyin Efe Türküsü ve Sepetçioğlu Türküsüdür. Şimdi bu türkülerde değinilecektir.

Atçalı Kel Mehmet Efe türküsünün sözlerinde vergilere ilişkin bir husustan bahsedilmemektedir. Ancak türkünün doğuşu ve türküyeye konu olan olaylar içinde vergiler de önemli bir yer tutmaktadır.

Aydın ve çevresinde halk, gelen mültezim, mütesellim ve voyvodaların halktan aşırı vergi almasından ve buna itiraz edenlerin şiddetle cezalandırılmasından şikayetçi idi. Ancak çıkan isyan sonucunda savaş vergileri ve örfi vergilerden bunalan Aydınlılar bu vergilerden kurtulmuştur. Osmanlı Devleti Aydın İhtilali dolayısıyla yayınladığı fermanla, memurlarını ve idari düzenini savunmuş ise de bu ihtilalden sonra yaptığı yeni ıslahat hareketleri ve yayınladığı Tanzimat fermanıyla getirdiği düzenlemelerle Atçalı Kel Mehmet Efe'nin ve Aydınlılar'ın ileri sürmüş

olduğu fikirleri aynen kabul etmiştir. Zulmü azaltmak, keyfi yönetimi yok etmek,, herkesin servetine ve malına göre vergi vermesini temin amacıyla eski düzen kökünden yıkılmış ve yeni kurallar getirilmiştir (Gökbunar, 2007, s. 33).

Bu türkünün sözlerinden bir dördlük aşağıdaki gibidir:

(...)

**Atçalı Mehmet'im bilsinler beni
Yoksulun yanında görsünler beni
Koyarım bu yola bu tatlı canımı
Dünya bir olsa tutulmam gayri
(...)**

Yine Hüseyin Efe Türküsünün sözleri, türkünün vergi ile bir bağlantısı olmadığı izlenimi verse de türkünün yakılış sebebinin altında vergi olayı vardır. Hüseyin Efe Türküsü'nün öyküsü şöyle anlatılmaktadır: “*Yaklaşık 200-300 yıl önce hükümet miri bir araziyi köylünün elinden almış ve bu yetmiyormuş gibi köylüye çok da ağır bir vergi getirmiştir... Köylü bu vergiyi ödeyememiş ve bir çok köylü Hüseyin Efe'nin önderliğinde dağa çıkmıştır... Günlerden bir gün Hüseyin Efe'yi Taşoluk'ta kıstırmışlar. Efenin en yaman arkadaşı da yardıma gelememiş. Efe yaralar almış ve çokça kan akmış. Kızanları (arkadaşları), kaçırılım demişler ama durumu çok ağırmış. Belki hastaneye ulaşırsak kurtulur diye düşünmüşler. Bunun üzerine “teslim olduk” diye haber göndermişler. Ancak ertesi gün bir de duymuşlar ki Hüseyin Efe'yi asmışlar. Efe'nin asılması üzerine köylü de bu türküyü yakmış” (Bayrak, 1996, s. 346)*

Hüseyin Efe türküsünün sözlerinden bir dördlük aşağıdaki gibidir (Işıttan 1942'den aktaran Bayrak, 1996, ss. 345-346):

**Üsyakadan çıktım başım selamet
Taşoluğa indimkoptu kıyamet
Mehmet efem allahına emanet**

**Amanın ağalar böyle de zulüm olur mu?
Teslim olan efeye böyle de ölüm olur mu?
(....)**

Derebeyini öldüren Osman'ın dağa çıkışını ve halkın da desteğiyle verdiği mücadeleyi anlatan Sepetçioğlu Türküsünde de doğrudan vergiye ilişkin bir ifade yer almamasına rağmen, türküye sebebiyet veren konu da vergidir.

“(...)Kastamonu’da baskıcı ve zorba bir yönetim sürmekte olan derebeyi, koyduğu ağır vergilerle halkı haraca kesmekte ve ezmektedir. Bir gün dükkanında çalışırken, haraç toplayan derebeyinin adamları, Osman’ı da vergi olarak bir haftaya kadar yüz sepet vermesi için zorlarlar. Osman, derebeyinin adamlarına bu kadar sepeti yapacak gücü olmadığını anlatmaya çalışır,fakat dinletemez. Onların ağır saldırıları karşısında, derebeyi için ileri geri söz söylediği bahanesi ile zorla yakalanarak derebeyinin huzuruna çıkarılır. Derebeyi Sepetçioğluna hakaret eder ve onu öldürmeye kalkar. Ancak Sepetçioğlu bir fırsatını bularak yanında taşıdığı saldırmayla derebeyini öldürür. Zindana atılan Sepetçioğlu bir süre sonra kaçır ve dağlarda mücadeleye devam eder...” (Bayrak, 1996, ss. 321-322).

Türkünün sözleri de aşağıdaki gibidir (Tanses, 2005, ss. 161-162).

**Yaslan Sepetçioğlu yaslan
Lâleli çimenli dağlara yaslan
Analar doğuramaz sen gibi aslan
Yassıl dağlar yassıl arslan geliyor,
(...)
Kalk gidelim kışla önü aşağı
Salıvermiş ince belden kuşağı
Yaman olur Kastamonu uşağı
Yassıl dağlar yassıl, Osman Efe’m geliyor.**

Anadolu halk türkülerinde karşılaşılan vergi sorunlarının temelinde bazen de doğa olayları yatmaktadır. Bilindiği gibi Osmanlı vergi sisteminin temelini köylülerden ve çiftçilerden alınan vergiler oluşturmaktadır. Bunlar da tarıma dayalı üretimleri dolayısıyla vergi ödemektedirler. Normal dönemde zaten ağır olan vergi yükü, hayvan istilası, kıtlık gibi doğa olayları nedeniyle dönem dönem daha da ağırlaşmıştır. Bu durumda devletin zaman zaman vergileri erteleme veya silme yoluna gittiği görülmektedir. İşte sözünü ettiğimiz bu tür doğal olaylardan kaynaklanan vergi sorunları da türkülere yansımıştır.

Bunun tipik örneği aşar vergisinde görülmektedir. Zira kötü bir iklim, ayın olarak alınan aşarın tahsilatı üzerinde derhal etkisini göstermiştir. Tahsilat bazen 1/3 oranında azalmış, bazen de yarıya inmiştir. Bunun

sonucunda elinde buğdayı olmayan köylü şahıs vergisini veremeyecek duruma gelmiştir (Velay, 1978, s. 106). Bu durumda halk devletten verginin alınmamasını ve borçların silinmesini beklemiştir. Bu durum Afrika üzerinden gelen çekirgelerin Anadolu'da tarım alanlarına zarar vermesi üzerine yakılan Afyon türküsünde açık bir şekilde görülmektedir (Özbek, 1975, s. 345).

**Çekirgenin teşiri
Arpa buğday devşiri
Tel çekelim devlete
Kimden alacaköşürü**

**Çekirgenin kararı
Yere düşse kararı
Varın söylen Beytullah'a
Neye verecek kararı**

**Entarimi al ettim
Yenlerini dar ettim
Bu devletin önünde
Yatağımı don ettim**

1800'ler, Orta Anadolu'nun en ağır kıtlık günlerini yaşadığı yüzyıldır. Aşağıdaki "Adana'da Biter Taze Arpalar" adlı türkü o günlerin ve daha sonraki yılların ağır koşullarını ve halkın çektiği ızdırabı dile getirmektedir (Altınok, 2003, ss. 153-156). Bu dönemde yaşam güçlüğü çeken halk, aynı zamanda ağır vergi yükü altında ezilmekte, vergilerini güçlkle ödeyebilmektedir. Türküde, halkın vergisini ödeyebilmek için günlük ihtiyaçlarından bile vazgeçmek zorunda olduğu anlaşılmaktadır.

**Adana'da biter taze arpalar
Yollarda jandarma bizi hırpalar
Ekmek diye ağlar küçük körpeler**

**Aman Allah rızığımızı kesme ver
Aman Ağam gurbet elde durma gel**

**Ağlayağlayı aşar yatırdım
Gaz kalmadı karanlıkta oturdum
Ölüm kefenini borca getirdim**

**Aman Allah rızığımızı kesme ver
Aman Ağam gurbet elde durma gel**

(....)

Bir türlü bitmek bilmeyen savaşlar, vergi memurlarının acımasız baskısı ve bir de bunların üzerine binen kıtlık, Anadolu halkını canından bezdirmiş, bu acıyı halk, yıllarca üzerinden kolay kolay atamamıştır. 1871-1874 yılları arasında devam eden ağır kıtlık dönemini de Kırşehirli Âşık Hüseyin şöyle anlatmaktadır.

**Hökümet mültezim başından savar
Çarşıya varınca zaptiye kovar
Halini arz etsen yatırır döver
Her tarafta birden yandık yareden**

Aynı ağır kıtlık dönemini Âşık Hüseyin gibi Âşık Said de dile getirmiştir (Altınok, 2003, ss.149-152)

**Mültezim ambara vurdu kilidi
Rüzgarlar dağıttı çıkan bulutu
Zenginlerde kurban kesmez göründü
Aman Allah derde deva yareden**

Doğal olaylardan kaynaklanan vergi sorunlarını anlatan bir diğer türkü de “Dinleyin Efendim (Fareler)” adlı türküdür. Fare istilasının yaratacağı sorunu fark edip, üretime zarar vermesi nedeniyle mültezimle sorun yaşayacağını anlayan köylünün duygularını yansıtan türkünün sözleri de şu şekildedir.

(....)
**Kıtlığın elinden çok çile çektim
Harcadım, evimi başıma yıktım
Temin-i idare bir tohum ektim
Yetmeden göğ iken yoldu fareler**

(....)
**Gördüğü insana dalaşmak ister
Hemen karşı koyup söyleşmek ister
Mültezimler ile uğraşmak ister
İlkbahardan behi verdi fareler
(....)**

Şu husus da mutlaka belirtilmeli ki, vergiler sadece sosyal ve siyasal amaçlı olarak türkülerde yer almamıştır. Bazen sevda türkülerinde benzetme amaçlı olarak, sevgiliye bir yakıştırma şeklinde de karşımıza çıkmaktadır. “Alim Pınarının Arkası Mezar” adlı Şarkıyla türküsünde bu durumu görmek mümkündür (TRT Rep No 4581).

**Daramış zülfünü dökmüş gerdana
Yar senin nerene bulam mahana
Sen bir ağ buğday ol ben olamşahna
Ölçemölçemöşürünü ben alam⁵**

Vergi sorunlarından kaynaklı türkülerle verdiğimiz örnekleri mizahi yönü olan bir türküyle bitirmek istiyoruz. “*Araştırmacı Ata Eroğlu’nun tespitlerine göre; (...) yıllarca televizyon ve radyolarda zevkle dinlenen ‘tiridine bandım’ türküsü de vergi ve tahsildar zoruyla yakılmış bir türküdür. Aşar vergisini veremediği için bir çift öküzünden biri alınan vatandaşın, boyunduruğa kendisinin girmesini anlatan bu türkü mizahi yönüyle ilgi toplamıştır*” (Gürbüz, 2007, s. 51).

**Manda yuva yapmış söğüt dalına
Yavrusunu sinek kapmış gördün mü
Sabah erken çifte giderken
Öküzüm torbadan düştü gördün mü?**

Vergi sorunlarına ilişkin türküler ve şiirler, Anadolu halkının yüzyıllarca öteden gelen sıkıntılarını ve şikayetlerini yansıtmaktadırlar. Türküleri okurken veya söylerken salt müziğine yoğunlaşmak veya sözlerini gelişigüzel bir şekilde icra etmek, türkünün ruhuna ulaşmayı engellemektedir. Bu nedenle türkülerin sözlerinin iyi özümsemesi tarihi gerçeklere halk gözünden bakılmasını ve tarihsel gelişmelerin daha net anlaşılmasını sağlayabilir.

Sonuç

“Vergi” ve “halk edebiyatı” kavramlarının bir arada kullanılması ilk bakışta anlamsız gelebilir. Ancak halk edebiyatı unsurları, halkın gerçek tarihine ışık tutması açısından önemli bir işlev görmekte, tarihe sadece resmi tarih açısından değil, halkın gözüyle de bakılmasını sağlamaktadır.

⁵ Şahna: Harmandaki ürünlerin güvenliği açısından mültezim adına bekçilik yapan kişi.

Bu çalışmada Osmanlı vergi sistemi ve bu sistemin sorunları halk edebiyatına yansıyan boyutlarıyla ele alınmıştır.

Anadolu halk edebiyatında yer alan vergi ve vergi sorunlarına ilişkin bir değerlendirme yapılacak olursa, karşılaşılan en önemli verginin aşar, en önemli vergi sorunlarının da ağır vergi yükü, mültezimlerin halka yaptığı baskı ve zulümler, yöneticilerin keyfi vergileme yapmaları, vergilemede karşılaşılan usulsüzlükler ve yolsuzluklar olduğu söylenebilir.

Halk edebiyatında vergi isyanı bazen en üst kademedeki yöneticiye yapılan bir şikayet şeklinde olmuş, bazen de bu yöneticiye uyarı ve eleştiri boyutuna varmıştır. Yöneticilerden umulanın elde edilememesi durumunda ise türkü ve şiirlerde tanrıya yakarışın olduğu görülmektedir. Halk edebiyatındaki bu anlatılarda halkın içine düştüğü durum net bir şekilde ve bazen abartılı olarak verildiği gibi alaycı bazı anlatımlar da mevcuttur.

Kaynakça

- Akdağ, M. (1999). *Türkiye'nin iktisadi ve içtimai tarihi*. Ankara: Barış.
- Altınok, B. (2003). *Öyküleriyle kırşehir türküleri destanları, ağıtları*. Ankara: Oba.
- Artun, E. (2004). *Türk halk edebiyatına giriş* (2. Baskı). İstanbul: Karahan.
- Aslan, E. (2010). *Türk halk edebiyatı* (2. Baskı). Ankara: Maya.
- Atalay, D. (1982). *Destanlarımız (sadık-ahir zaman destanı)*.
- Barkey, K. (1999). *Eşkiyalar ve devlet, Osmanlı tarzı devlet merkezileşmesi*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt.
- Başgöz, İ. (2008). *Türkü*. İstanbul: Pan.
- Bayrak, M. (1996). *Öyküleriyle halk anlatı türküleri*. Ankara.
- Belin, M. (1999). *Osmanlı imparatorluğunun iktisadi tarihi*. O. Ceylan (Çev.). Ankara: Gündoğan.
- Boratav, P. N. (2000.). *100 soruda türk halk edebiyatı* (10. Baskı). İstanbul: Gerçek.
- Cem, İ. (2002). *Türkiye'de geri kalmışlığın tarihi* (15. Baskı). İstanbul: Can.
- Divitçioğlu, S. (1967). *Asya üretim tarzı ve osmanlı toplumu*. İstanbul: Sermet.
- Faroghi, S. (2006). Osmanlı imparatorluğunun ekonomik ve sosyal tarihi. Halil İnalçık, Donald Quataert (Ed.) *Krizler ve değişim (1590-1699)* (2. Baskı) içinde (s. 545-757). İstanbul: Eren.

- Fleet, K. (2003). Tax-Farming in the early ottoman state. *The Medieval History Journal*, S2.
- Genç, M. (2000). *Osmanlı imparatorluğunda devlet ve ekonomi*. İstanbul: Ötüken.
- Gökbunar, R. (2007). *Türk maliye tarihinde ayanlık kurumu, rantiyer bir sınıfın oluşum mücadelesi*. Bursa: Ekin.
- Gölpınarlı, A. (1962). *Kaygusuz abdal, hayatı, yaşamı, eserleri*. İstanbul.
- Güleç, H. (2011). *Türk halk edebiyatı* (2. Baskı). İstanbul: Kriter.
- Güney, E. C. (1971). *Folklor ve halk edebiyatı* (1. Baskı). İstanbul: Milli Eğitim.
- Gürbüz, C. (2007). *Edebiyatlaşan vergiler* (1. Baskı). İstanbul: Bilgeoğuz.
- İpek, S.(2010). *Anadolu halk türkülerinde vergi isyanı*, Bursa:Ezgi.
- İnalçık, H. (2000). *Osmanlı'da devlet hukuk adalet*. İstanbul: Eren.
- İnalçık, H. (2009). *Devlet-i 'aliyye, Osmanlı imparatorluğu üzerine araştırmalar*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür.
- Kazancı, M. (2006). Osmanlı'da halkla ilişkiler. *Selçuk Üniversitesi İletişim Dergisi*. Cilt:4 Sayı:3.
- Kazıcı, Z. (2005). *Osmanlı'da vergi sistemi*. İstanbul: Bilge.
- Kemal, Y. *Sarı defterdekiler: folklor derlemeleri* (1. Baskı). İstanbul: T.Y
- Kocatürk, V. M. (1963). *Saz şiiri antolojisi*. Ankara: Ayyıldız.
- Öz, B. (1992). *Osmanlı'da alevi ayaklanmaları*. İstanbul: Ant.
- Özbek, M. (1975). *Folklor ve türkülerimiz*. Ankara: Ötüken.
- Özkaya, Y. (2008). *18. yüzyılda Osmanlı toplumu*. İstanbul: YKY.
- Pamuk, Ş. (2003). *100 soruda osmanlı türkiye iktisadi tarihi (1500-1914)*. İstanbul: K Kitaplığı.
- Quataert, D. (2008). *Anadolu' da osmanlı reformu ve tarım 1876-1908*. N. Özok Gündoğan, A. Zana (Çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür.
- Sakaoğlu, N. (1986, Ocak). Mültezimlerin aşar toplama yöntemleri. *Tarih ve Toplum Dergisi*, C5.
- Shaw, S. (1994). *Osmanlı imparatorluğu ve modern Türkiye*. İstanbul: E.
- Singer, A. (1996). *Kadılar, kullar ve kudüslü köylüler*. S. Bulutsuz (Çev.). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt.
- Tanses, H. (2005). *Öyküleriyle halk türküleri (notalı)*. İstanbul: Tay.
- Uyguner, M. (1991). *Dertli (b)* (1. Baskı). Yazarlar Dizisi: 8. İstanbul: Bilgi.

- Uyguner, M. (1991). *Seyrani* (1. Baskı). Yazarlar Dizisi: 8. İstanbul: Bilgi.
- Uzun, A. (2001). Tanzimat döneminde vergilere ilişkin temel sorunlar 1840-1860. *Maliye Araştırma Merkezi Konferansları, Prof. Dr. Arif Nemli'ye armağan.* İstanbul: İstanbul Üniv.,İkt.Fak., Maliye Araştırma Merkezi.
- Velay, A. D. (1978). *Türkiye maliye tarihi.* Ankara: Maliye Bakanlığı Tetkik Kurulu.
- Yakıcı, A. (2007). *Halk şiirinde türkü,* Ankara: Akçağ.
- Yardımcı, M. (2008). *Edebiyat tarihi çerçevesinde âşık edebiyatı araştırmaları.* Ankara: Ürün.
- Yerasimos, S. (2000). *Az gelişmişlik sürecinde Türkiye-1* (7. Baskı). B. Kuzucu (Çev.). İstanbul: Belge.
- Yetkin, S. (1996). *Ege'de eşkıyalar.* İstanbul: Tarih Vakfı Yurt.
- Yüksel, H. A. (1987). *Aşık seyrani, hayatı ve şiirleri.* Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı